

AHMED B. İSA B. MUHAMMED EL-ALEVÎ
(M. 873-956 = H. 260-345)

Ahmet BEDİR*

Özet

Ahmed b. İsa, hicri üçüncü asrın sonları ile dördüncü asrın ilk yarısında yaşamış Evlad-ı Resul'den bir âlimdir. Günümüzde özellikle, Hadramut bölgesinde ve Yemen'de, Hz. Peygamber soyundan gelenlerin dedesi olup, hem bu bölgede hem de Endonezya, Malezya, Filipinler, Çin ve bütün Güney Asya ile Güney Afrika'da İslam'ın yayılmasına vesile olan Müslümanların hem hocası hem de atasıdır. Tarih'te büyük bir yeri olmasına rağmen çoğu kaynaklarda yer almaması ve günümüz nesillerine tanıtılmaması bir talihsizlik olmuştur. Söz konusu makale, onun hayat öyküsünü, hayatındaki çektiği sıkıntıları, Basra'dan Hadramut'a kadar olan hicret yolu haritasını ve bu bölgedeki yerlerin fotoğraflarını sunmakla, onun kişiliğine ve tarihteki önemli yerine ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler: Ahmed b. İsa b. Muhammed el-Muhacir, hadis, Hadramut, Şii, Hüseyyise, Hacereyn, Şafî

AHMED B. ISA B. MUHAMMAD AL-ALAWI
(M. 873-956 = H. 260-345)

Abstract

Ahmad b. Isa b. Muhammad is one of the Evlad Rasoul and scholar, who lived in the late third century and the first half of the fourth century AH. He is the grandfather of the descendants of the Prophet in present day especially in Hadhramout and Yemen too. He is also the master and the forefather of the people who spread Islam throughout the South Asia, as Indonesia, Malaysia, the Philippines, China and the South Africa. It is a misfortune that although he has significant place in the history, he is not mentioned in most of the resources, and so he is not presented contemporary generation. This article presents the story of his life, his distresses suffered in his life, his Hijrah road map from Basra to Hadramout and the pictures of places in this area. Therefore, it sheds light on his personality and his significant place in the history.

Keywords: Ahmad b. Isa b. Muhammad al-Muhajir, hadith, Hadhramout, Shiite, Al Husayyisah, Al Hajarein, Shafi'i

* Prof. Dr., Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Yozgat/Türkiye,
bedir@bozok.edu.tr.
DOI:10.12973/hbvd.70.118.

1. Giriş

Nice üstün şahsiyetler vardır ki, tarihte adları unutulmuş, hiçbir izi kalmadan zamanın tozları altında veya hadiselerin arkasında, kaybolmuştur. Onlardan ne ansiklopediler ne de muharrirler bahis açmıştır.¹ Ahmed b. İsa b. Muhammed el-Alevî² de bunlardan biridir.

Ahmed b. İsa (260/873), Abbasi döneminde yaşamış olan Evlad-ı Resul'den biri idi. Abbasiler zamanında vuku bulan *Zenci* isyanlarının sonu ile Karamita (Karmatiler) isyanlarının ilk dönemlerinde dünyaya gelmiş ve Karamita isyanlarını baştan sona müşahede etmişti.

Abbasiler, ilk önce *Resulullah'ın soyuna dostluk dayanışması* adı altında ortaya çıktılar. Fakat yaptıkları zulümlere bakılırsa, netice hiç de öyle olmadı. Basra'da Hz. Ali'nin soyundan birçok kimse ikamet ediyordu. Özellikle devlet işlerinden uzak duruyorlardı. Eğer, siyasi idare hakkında sükût edip bir şey demezlerse, ikram ve ih-sanlara mazhar oluyorlardı. Ama bu konuda bir fikir beyan ettikleri zaman ya ağır cezalarla cezalandırılıyor ya da öldürülüyorlardı. Bu muamele, özellikle Ali evladına yapılıyordu (Şihab vd., 1980:13, 35).

Biyografisi anlatılan bu zatın ismi, Ahmed; babasının ismi, İsa; dedesinin ismi, Muhammed; Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği için el-Hüseyinî; Hz. Ali'nin torunlarından olduğu için el-Alevî; Ebu Talib'in soyundan geldikleri için de et-Talibî'dir. Basra'dan Hadramut'a hicret ettiği için *el-İmamü'l-Muhacir* lakabı ile meşhur olduğu gibi, babasının *Nakibü'l-Eşraf*³ olması dolayısıyla da *İbnü'n-Nakib* idi.

Harita 1: Abbasiler

Hz. Ali'ye (r.a.) kadar soyu ise şöyle: El-İmam Ahmed İbnü'n-Nakib İsa b. Muhammed b. Ali el-Uraydî b. Câfer es-Sadık b. Muhammed el-Bakır b. Ali Zeynülbidin b. el-Hüseyn b. el-İmam Ali b. Ebi Talib (eş-Şatırî, 1994: I, 162).

Ahmed b. İsa, hayatı boyunca, Abbasi halifelerinden, el-Mu'temid Alellah (256/870), el-Mu'tazid Billah (279/892); el-Müktefi Billah (289/902); el-Kahir Billah (320/932); er-Razî Billah (322/934); el-Müttakî Billah (329/940); el-Müstekfi Billah (333/944) ve el-Muti Lillah (334-946) gibi halifeleri müşahede etti.

Hicrî III. asırda özellikle Irak bölgesinde bir türlü güven tesis edilemiyor, harpler, fitneler, karmaşalar birbirini takip ediyordu. Karmatilerin tehdidi altında kalan Basra'da, durum o kerteğe ulaştı ki, yanında güvenlik görevlisi olmadan sokakta yürümek zordu. Anarşi ve terörizm had safhaya ulaşmış ve Abbasi Halifesi bir türlü güvenliği sağlayamaz olmuştu. Bu nedenle, Basra'dan sadece bir sebepten değil birçok sebepten hicret etme zamanı gelmişti. Ahmed b. İsa, babasının vefatından sonra, Evlad-ı Resul'ün Basra'daki temsilcisi olmasına rağmen, hicrete karar verdi (eş-Şatırî, 1994: I, 157; es-Sakr: 342). Tarihçiler, onun hicretinin nedenlerinden bazılarının bölgede isyan çıkaran isyancıların Basra ve civarını harap etmesini saymışlardır.

2. Zenci isyanları

Zenci isyanları, Abbasî halifesi *el-Mühtedî Billah* zamanında (h. 255-256) baş gösterdi. Bu dönem, hicrî 255 (miladî 869) yıllarına tekabül ediyordu. Irak'ta Basralılar ve daha nice şehirler bu ayaklanmalardan çok çektiler. Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini iddia eden, fakat Fars kökenli⁴ olduğu tahmin edilen Ali b. Muhammed'in⁵ başlattığı ve takriben on dört yıl (M. 869-883 = H. 255-270) süren *Zenci isyanları*, ne kendisine ne de büyük ümitlerle bu isyana katılan *Zenci kölelere* hiçbir şey kazandırmamıştır. Sonunda isyanı başlatan Ali b. Muhammed öldürülürken, isyana katılan diğer kölelerin bir kısmı savaşlarda ölmüş, hayatını kurtaranlar da tekrar köleliğe dönmüştür (Samir,2000: 47; Baydar, 2007: 155). Yine bu olayın sonunda Irak'ın güneyinde *Basra*, *Vasıt* ve *Ahvaz* gibi şehirlerde, ziraat yapılamaz hale gelmiş ve ticaret durmuş, kentler harap olmuş ve Abbasi devletinin en önemli limanı Basra kıyıları işgal edilmişti (es-Samir, 2000:74).

Özellikle İslam tarihinin ilk devirlerinde, çok azı istisna, yönetimden memnun olmayan halk, Hz. Ali soyuna olan adaletsizliği bahane ederek yönetime başkaldırır ve Hz. Ali soyuna tabi olduklarını da ekleyip kendi isyanlarına alet ederlerdi. Bu isyancı başının kesinlikle Hz. Ali ile uzaktan ve yakından bir ilişkisi yoktu. Bebekleri öldüren, Mushafları yakan, Allah'ın bütün haram kıldığı günahları irtikâp eden ve Resulullah'ın soyundan Kûfeli Ali b. Zeyd'i katleden kimse nasıl Hz. Ali'nin evladı olabilirdi? (es-Samir, 2000: 78).

Bu isyanların sonunda, Basra'da açlık, kıtlık ve veba hastalığı baş göstermişti. İnsanlar, gündüz siper arıyor gece de dışarı çıkıyorlardı. Sokakta bulabildikleri, kedi, köpek, fare veya sincapları yiyerek hayatlarını idame ettiriyorlardı. Zenci isyanları biter bitmez bu kez Karamita isyanları baş gösterdi (es-Samir, 2000:106).

3. Karamita isyanları

Karmatiler (Karamita), hicrî 261 (miladî 874-5) veya hicrî 264 (miladî 877-8) tarihlerinde, figüran olarak Kûfeli Hamdan Karmat'ın öne sürüldüğü ve ama arkasında Zerdüştilik ve İran milliyetçiliğinin⁶ harmanlanarak mevcut devlete isyan düşüncesi altında terörizme dönüştüğü, İsmailî fırkalardan birinin adıdır (Madlung, 1997: II, 660). Zahiren Evlad-ı Resul'ün destekçisi olarak görünseler de, aslında İslam'ı inkâr ve Müslümanlara eziyet için yola çıkmışlardı. İslam ile uzaktan veya yakından bir ilgisi olmayan bu grup, zimmilerden de cizyeyi kaldırıp, azınlık gruplardan kendilerine bir sürü taraftar da toplamışlardı (Süheyil Zekkâr: 1982:263,84). İran, Orta Asya, Mısır, Fas ve Yemen'e kadar Abbasilerin bütün devlet sınırları içinde yayılan Karamita'yı, bir iki şahsın, terör veya başka nedenlerle ortaya çıkardığı düşünce olarak kabul etmek pek inandırıcı olmaz.

Ahmet b. İsa, muhtemelen elli yaşlarında idi. Muktedir Billah'ın hilafeti zamanında, Ebu Tahir Karmatî'nin komuta ettiği 1700 kişiden oluşan Karamita isyancıları, Rebiyülahir ayı, hicrî 310 (miladî 922-23) yılında, Basra'yı kuşattılar. O günün Basra valisi *Sübk el-Müflihi*, isyancıların şehre girişini hiç fark edemedi. Şehirdeki askerler Karamita isyancıları ile geceli gündüzlü savaştılar ve sonuçta şehri teslim aldılar. Çoğu halkı katlettiler, insanlar kendilerini kurtarmak için Fırat nehrine kendilerini attılar ve bu kez suda boğuldular. İsyancılar, mal ve eşyaları talan edip çocukları ve kadınları esir aldılar (Süheyil Zekkâr: 1982:36-37).

Önceleri zenci isyanları, ardından Karamita baskınları, ne Irak'ta ne de Basra da huzur bırakmadı. Ahmed b. İsa, hicrete niyet ettiği hicrî 317 (miladî 629-30) yıllarında, Karamita'nın Bağdat civarındaki nüfuzu Harun ve Safî adlı komutanlar tarafından kırılış ve hezimete uğratılmıştı (Süheyil Zekkâr, 1982:52).

Bu tarihlerde el-Muktedir Biemrillah, Mansur ed-Deylemî'yi hac emiri olarak tayin etmişti. Ama hâlâ hicaz bölgesi Karamita'nın saldırılarına açık halde idi. Ebu Tahir el-Karmatî, tam hac zamanı tevriye günü Mekke'ye girdi, hac emrini ve beraberindekileri katletti. Mekke'de olan hacıları, hatta Mescid-i Haram ve Kâbe'nin içinde duran hacılardan 1700 kişiyi şehit etti. Zemzem kuyusu şehit naaşları ile doldu. Ebu Tahir, Kâbe'nin kapısını çıkarıp onunla alay etti ve şu şiiri söyledi (ez-Zehebî: I, 474; II, 274). “Ben, Allah'a yemin olsun, Allah'a yemin olsun ki ben/Allah halkı yaratır ben de onları yok ederim.”⁷ Ardından bir adamını Kâbe'nin oluğunu sökmeye için, Kâbe'nin damına çıkardı. O da buraya çıkarken düşüp öldü ve onu hiç kefenlemeden

elbiseleri ile oraya gömdü. Sonra, Hacer-i Esved'i yerinden çıkarıp Hacer'e⁸ götürdü, Kâbe'nin örtüsünü parça parça edip arkadaşlarına dağıttı (Süheyil Zekkâr, 1982:53).

Muhammed b. İsa, bu tarihlerde Medine'de bulunuyordu. Karamita isyancıları, Mekke'yi terk edince o da hicrî 318 yılında Mekke'ye gelip hac yaptı.

Karmita, Yemen bölgesinde, *Necran* ve *Cenediye es-Süfla*, civarında ayaklandılar (Süheyil Zekkâr, 1982:87-90).

Özellikle Sana ve civarında çok katliam yaptılar, milletin bütün mal ve varlıklarına el koydular, hanımlarını esir ettiler, çok az kimse hayatta kalabildi.⁹ Evlad-i Resul'den *el-Hadi İlelhak*, oğlu *Ebu'l-Kasım*, *Muhammed b. Yahya*, Sana'da ve Hadramut bölgesindeki *Şibam* gibi şehirlerde katliam yapan Karamita ile savaştılar.

Evlad-ı Resul'den onlarca insanı şehit edip Sana civarında otuz bin kadar kadını esir aldılar. Karamita'nın Mecusî komutanı Ali İbnu'l-Fadl¹⁰, hicrî 294 (miladî 906-7) yılında Ta'z¹¹ şehrindeki, el-Muzeyhira kalesine sığınan insanlara akıl almaz işkenceler yaptı. İsmailî daisi Ali İbnü'l-Fadl, Mecusi geleneğinde bulunan aile içi mahrem evliliği mubah¹² görüp, bu bölgedeki Müslümanları, kız kardeşleri ve anneleri ile evlenmeye zorladı. Bunu yapmak istemeyen insanları kılıçtan geçirdi. Allah'ın helal kıldıklarını haram, haram kıldıklarını da helal saydı. Ardından Hz. Peygamber'e de küfretti. Yemen bölgesinde çoğu Evlad-ı Resulden olan komutanlar, Karamita militanları ile kanlı mücadelelere girdiler (Süheyil Zekkâr, 1982: 96-110).

Yukarıda ifade edildiği gibi Yemen'in güney kesimi, dönemin karmaşa ve isyanlarını çıkaran Karamita'nın hâkimiyeti altında idi. Hadramut'un güney doğu kısmı, diğer yerlere nazaran sakin olup, o günün meşhur şehirlerinden *Şibam* istisna edilirse, çok uğrak bir yer değildi. Bu nedenle, Ahmed b. İsa daha çok bu karmaşanın olmadığı Hadramut'un güney doğu bölgesini seçmiştir.

4. Ahmet b. İsa'nın Basra'dan Hadramut'a hicreti

Hicret etmek bu şerefli aile için yeni bir şey değildi. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret etmişti. Hz. Ali (r.a.) de Medine'den Kûfe'ye hicret etti. Ardından Hüseyin b. Ali ve Zeyd b. Ali b. Hüseyin ve torunu Muhammed en-Nefsüzzekekiye, iki kardeşi İbrahim ve İdris¹³ hicret etmişlerdi. Ahmed b. İsa'nın hicret etmesinin en önemli sebebi İslam'ı neşretmek, İslam adaletini uygulamak, hakkı icra etmektir. Bu hanedanın çoğu, sırf bu yüzden zalim hükümdarlara başkaldırmışlardı. Söz konusu aileden niceleri işkence görmüş, çoğu asılmış ve katledilmiştir (eş-Şatirî, 1994: I, 156). Ahmed b. Zeyn el-Habeşî'nin şu sözü çok manidardır: "*Allah (c.c.), onlara maddi devlet yerine manevî sultanlık verdi*" (es-Sekkaf, 2005:794). Tarih gösterdi ki, maddi devletlerin ortaya çıkma ve yıkılma gibi bir hususiyetleri olmasına rağmen, onların manevi sultanlıkları ilelebet payidar kalmıştır.

Hicrî 317 (m. 930) yılında, Ahmed b. İsa, iki oğlu Basrî ve Cedîd, torunu Basrî b. Abdullah, amcaoğulları, el-Kudeymî, ailesi, köleleri ve taraftarlarından oluşan yetmiş kadar kişi ile yola çıktı (es-Sekkaf, 2005:814; eş-Şilli, h1319: 33). Akralarından bazılarını, akrabalık bağlarının korunması, Basra ile alakanın tamamen kesilmemesi, taşınmaz mallarının korunması ve özellikle insanların kendilerine olan samimi duygularını kaybetmemek için geride bıraktı. Yine bu sebeple, oğlu Muhammed, Hasan ve Ali'yi, kardeşi Muhammed b. İsa'yı Basra'da bıraktı. Hadramut'a gittikten sonra Basra'daki ailesiyle hiç ilgisini kesmedi. Hatta kardeşi Muhammed b. İsa, Abbasi halifesine karşı ayaklanmayı düşünmüş ve onu bu fikrinden vazgeçirmişti (eş-Şahtîrî, 1994: I, 158).¹⁴

Ahmed b. İsa, ailesiyle hicrî 317 (m. 930) yılında Basra'dan Medine'ye ve hicrî 318'de (m. 931) Mekke'ye gelip hac yaptı. Hicrî 318 (veya h. 319) yılında Hadramut'a hicret etti (eş-Şahtîrî, 1994: 976).

Kimi tarihçiler, onun, Hadramut'a gitmeden önce, akrabalarının yaşadığı *Siham* ve *Sürdüd* vadisinin¹⁵ olduğu bölgeye gittiğini zikrederler. Zirikli'nin bu bölgede olduğunu belirttiği "Cübeyl" köyü (ez-Zirikli: I, 191)¹⁶, Hadramut'taki Dev'an vadi-sinde de mevcuttur. Hz. Hüseyin'in soyundan gelen torunları *Sürdüd* vadisi ile buna yakın bölgelerde¹⁷ yerleşmişlerdi.

Fotoğraf 1: *Hacareyn, Yemen*

Ahmed b. İsa'nın Yemen'e hicret ettiği günlerde, bu bölgede Karamita isyanları baş gösterdiğinden, onun Yemen'in bu bölgesine gelmesi ihtimal dışıdır. O zamanlar, Hadramut'un doğusu oldukça sakindi. Bu nedenle, Ahmed b. İsa'nın doğrudan

Hadramut'a yönelmesi daha doğru bir tercihtir. Medine ile Hadramut arasında bazı şehirlere uğrayıp kısa süre ikamet ettikten sonra nihayet Hadramut'a varmıştır. Hadramut bölgesinde ilk ikamet ettiği yer, günümüzde halen mamur olan ve Hadramut'a açılan Dev'an vadisindeki *el-Hacereyen* şehridir (eş-Şatırî, 1994: I, 158).

Ahmed b. İsa ilk konakladığı bu yere geldiğinde, burada icraatta bulunan Hariciler de onu rahat bırakmamışlardır. Onun gelişiyle nüfuzlarını kaybedeceğini anlayan Behran'daki Hariciler, Hacereyen'e baskın yapmak istediyseler de, Ahmed b. İsa ve yanında bulunan üç yüz kadar taraftarı onlarla savaşıp ileri gelenlerini öldürdüler (Abdullah b. Nûh, 1980: 59). Böylece yöredeki Haricî tesiri de kırılmış oldu. Ahmed b. İsa, burada senelerce kaldı; arazi ve mal sahibi oldu. Onun soyundan gelen nesiller burada ümranlar meydana getirdi; birçok şehir ve kasabalar inşa ettiler. Beytu Cübe-yir, en-Nüceyr, Kâsem, Hübâye, el-Havta ve el-Hâvî gibi şehirler, bunlardan bir kaç idi (es-Sekkaf, 2005: 577, 936, 961,993).¹⁸

Ahmed b. İsa, bilinmeyen bir sebeple buradan da ayrılp, Hadramut'un meşhur şehirlerden *Sa'yûn* ile *Terim*'in ortasında kalan "Bûr" köyüne yakın Benü Cüşeyr¹⁹ mıntıkasına yerleşti (eş-Şatırî, 1994: I, 159).

Fotoğraf 2: *el-Hüseyyise, Hadramut, Yemen*

Ahmet b. İsa, el-Hacereyen'de sahip olduğu bütün mallarını, nesli günümüze kadar devam eden *Şeviyyeh* isimindeki kölesine bıraktı (es-Sekkaf, 2005: 159, 781). Ahmed b. İsa vefatına kadar, en son hicret ettiği el-Hüseyyise'de kaldı. Muhtemelen Hadramut'ta hicrî 345 (miladî 956) yılında, 83 yaşında iken vefat etti (eş-Şatırî,

1994: I, 156). Burada kaldığı zamanlarda, değişik vesilelerle civardaki şehirlere gitmiş ve Hadramut vadisini ilmi ile nurlandırmıştı. İhtilafla birlikte²⁰, kabri, *Bûr köyünün güneyinde buraya yaklaşık 4km mesafede vadinin eteğinde el-Hüseyyise* denilen yerde bulunmaktadır (Ziriklî: I, 191).²¹

Bu bölgede, onun neslinden âlim, edip ve salih kimseler yetişti. Hadramut'ta "*el-Aleviyyûn*" lakabıyla bilinen kimseler, kendilerini, onun torunu Alevî b. Ubeydullah b. Ahmed b. İsa'ya nispet etmişlerdir. Ehl-i Beyt, bu bölgede, bütün tarih boyunca en önde gelen nüfuz sahibi kişilerdi ve nüfuz sahibi olmaya da devam etmektedirler (Algül, 1997:XV, 67).

Ahmed b. İsa, Hadramut bölgesine geldiğinde, bu bölgede, mezhep olarak Hariciler'in *İbaziyye* kolu hâkimdi. Abbasiler döneminde tesirleri kırılmış olan Hariciler'in tek canlı kalan kolu *İbaziyye*, Basra, Hadramut, Kuzey Afrika ve Fas'ta varlığını sürdürüyordu (Fığlalı, 1997: XVI, 172). *İbaziyye*, her yerde olduğu gibi bu havalide de İslam'la ilgili münakaşalara giriyor, kendilerini savunuyor ve bu konuda görüşlerini ileri sürüyorlardı. Ahmed b. İsa, bu bölgeye gelince onun yanına ilme hevesli insanlar üşüştüğü gibi bu mezhebin mensupları da gelmiş ve ikna edici cevaplar almışlardır. Günümüzde bu bölgede Şafî mezhebinin hâkim olması, Haricilerin burarlardan zamanla tesirlerinin kalmadığını ve yok olduğunu gösterir (eş-Şatırî, 1994: I, 149).

Onun ve soyundan gelen âlim ve fakihlerin sebebiyle bu vadi, İslam âlimleri ile dolup taştı. Hadramut'ta, her şehirde müftü ve müçtehitler yetişti. Sadece Terim'de üç yüz müftü bulunuyor ve namazda cami cemaatinin ilk safi, fakihlerden meydana geliyordu (es-Sekkaf, 2005:785).

Ahmed b. İsa'nın mezhebi konusunda tartışmalar olmuştur. Kimileri, onun günümüzdeki anlamıyla İmamiyye Mezhebi'nden olduğunu ifade ederken kimileri de itikatta Sünnî ve amelde Şafî²² olduğunu belirtmişlerdir (el-Alusi: XXII, 90; Abdullah b. Nûh, 1980: 122, 123; eş-Şatırî, 1994: I, 160). Bazı tarihçiler de bu görüşleri tamamen reddedip onun Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in hadislerine tabi olan ve kendi kudreti ile içtihat edebilen bir âlim olduğunu vurgulamışlardır (el-Makrizî, 1941: I, 492).

Şafî mezhebi, takriben hicrî üçüncü asırda Hadramut ve Yemen'e ulaşmıştı (es-Sekkaf, 2005:786). Ahmed b. İsa'nın yetiştiği Basra'da, İmam Şafî'nin tesirleri vardı. Şafî'nin esas mezhebinin genişlemesi ve tutulması Bağdat'tan Kahire'ye gidişle başladı (Munir Edhem, 1930:32). Basra'da o günlerde geniş bir şekilde İslamî ilimlerin her çeşidi okunup ve okutuluyordu. Basra'da, daha çok Hanefî mezhebi hâkimdi. Ahmed b. İsa ise mukallit değil, müçtehit derecesinde bir âlimdi (eş-Şatırî, 1994: I, 160). Kur'an ve Hadis'ten hüküm istinbat edecek güce de sahipti (es-Sekkaf, 2005:783). Bu nedenle İmam Şafî'nin görüşlerine meyil ettiği gibi kendine

ait görüşleri de mutlaka vardır. Günümüzde Hadramut vadisinde yaşayan Müslümanların kahir çoğunluğunun Şafî mezhebine bağlı olması, onun da baştan Şafî mezhebi ağırlıklı hükümler verdiğinin bir kanıtı sayılabilir. Ahmed b. İsa, kesinlikle günümüzdeki anlamıyla bir Şii olmadığı gibi, Şafî de değildi. O, Evlad-ı Resul'den Kur'an ve Sünnet'e bağlı Müçtehit imamlardan biri idi.²³

Daha sonraki asırlarda, Hadramut'taki Müslümanlar, özellikle ticaretle meşgul olanlar, buradaki sahil şehri Mehra'dan hem Güney Afrika'ya hem de Güney Asya'ya ticaret yapıp İslam'ı ve Şafî mezhebini yaydılar. Ahmed b. İsa'nın ve ondan sonra gelen evladının hizmetleri ile başta Güney Arabistan Yarımadası olmak üzere, Güney Afrika, Madagaskar, Tanzanya; Hindistan ve Güney Asya, Filipinler, Endonezya ve Malezya Müslüman olup Şafî mezhebini de benimsediler (Abdullah b. Nüh, 1980: 122). Günümüze kadar, söz konusu bölgedeki Müslümanlar, Yemen bölgesi Müslümanlarının İslamî anlayış tarzını benimserken, giysilerini ve diğer kostümleri bile bu bölgedeki kimselere uyarlamışlardır.

5. Ahmet b. İsa'nın şahsiyeti

Allah (c.c.), Hadramut ehline hayır murat ettiği için onlara Ahmed b. İsa gibi bir münevveri gönderdi. O da bütün meşakkat ve çilelere katlanarak bu vadiye geldi. Ahmed b. İsa, kendisi ile yol bulunan semadaki yıldızlar gibi idi. Gecenin karanlığını aydınlatan bir dolunaydı (Abdullah b. Nüh, 1980: 110).

Ahmed b. İsa, fazilet, ilim, takva ve nezahet sahibi âli kimselerin yaşadığı bir ailede neşet etti. Ebu Hanife, Şafî, Ahmed b. Hanbel, Esmâ, İbn İshak, Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Ehl-i Beyt imamlarının, tefsir, hadis, fıkıh, felsefe, nahiv, riyaziyat gibi ders verdiği, İslam dünyasının medarı iftiharî öğrenciler yetiştirdikleri bir muhitte yetişti (Abdullah b. Nüh, 1980: 44). Ensab yazarları onun için "el-İmamü'l-kebir (Büyük İmam), el-Alimü'ş-şehîr (Ünlü Alim), el-Arifü billah tabirlerini kullanmışlar; özellikle hadis ve fıkıhta üstün olduğunu belirtmişlerdir. Çok fasih ve belîğ bir dile sahip olan Ahmed b. İsa, hem avam hem de havas tarafından kabul görürdü. Hem krallar hem de halkın yanında büyük bir itibarı vardı (eş-Şillî, h. 1319: I, 33). Hem sîreti hem de sureti çok güzeldi. Mavi gözlü, kırmızıya yakın beyaz tene sahipti. Şemal bakımından Hz. Peygamber'e benzerlik arz ediyordu. Otuz oğlu ve beş kız evladı olmuştu (eş-Şillî, h. 1319: I, 33).

Ecdadı gibi, Ahmed b. İsa da, takva, kerem, izzeti nefis ve duru bir vicdana sahipti. İmam Ahmed'in babası, *Nakibü'l-Eşraf* idi. Dedesi, Muhammed b. Ali Ekber ise Medine'de doğmuş ve daha sonra Basra'ya hicret etmişti (Abdullah b. Nüh, 1980: 44). Yine dedesi İmam Cafer Sadık'ın oğlu Ali el-Uraydî, Medine'ye 7 km mesafede 'Urayd²⁴ adlı mahallede ikamet ediyordu. Daha sonra da bunların künyesi bu vadiye nispet edildi. Burası, zor ulaşılan bir mıntıka olup, Evlad-ı Resul, tazyike tabi tutuldu-

ğu zaman bu zor ulaşılan yere sığınmış ve daha sonra da bu mahalle onların isimleri ile özdeşleşmişti (eş-Şilli, h. 1319: I, 33).

6. Ahmed b İsa'nın hadis kitabı

Ahmed b. İsa'nın, *Müsnedü İmami'l-Muhacir*, isminde mahdut bir hadis kitabı olup, Cakarta'da el-Fahriyye Kütüphanesi'nde, *Salim b. Ahmed b. Cendan* kitaplığında yer almaktadır. Sünnî hadisçiler, ondan bir hadis rivayet etmezken, Şii hadis imamları ondan hadis rivayet etmişlerdir (Abdullah b. Nûh, 1980: 63, 73-74).

Ahmed b. İsa, zamanının muhaddislerinden hadis rivayet ettiği gibi ondan da hadis rivayet edenler olmuştur. *Müsned'*inde kendisinden hadis rivayet ettiği şahıslar şunlardır: İbnu Mende el-İsfahanî, Abdulkerim en-Nesâî, el-Bâlisî el-Basrî, el-Hafız el-Acurrî, Abdullah b. Muhammed b. Zekeriya el-Kûfî el-Muammer el-Basrî, Hilal el-Haffâr el-İrakî, Ahmed b. Said el-İsbahani, İsmail b. el-Kasım el-Humusî, Ebu'l-Kasım en-Nesîb el-Bağdadî, Ebu Sehl b. Ziyad, Ebu İshak İbrahim el-Cevherî, Ebu'l-Hasan el-Hafız Ali b. Eyyub el-Kummî, Süleyman b. Ahmed et-Taberî el-İsfahanî, Muhammed b. el-Muzaffer el-Hafız el-Bağdadî, Ebu Bekir b. el-Mukrî, Hacib b. Ahmed et-Tusî, Ebu İshak b. İbrahim b. Malik ez-Za'faranî, el-Mervezî, İbnu's-Salt el-Ehvazî, Es-Sussî, Abdussemi el-Ukberî, et-Tâlekanî, el-Bezzar, İbnu Sehl es-Samirî, Muhammed b. Cerir, İshak b. Rahuye, ed-Dırazî en-Nisabûrî, Yahya el-Kazvinî ve İbnu Şihab el-Belazurî (Abdullah b. Nûh, 1980: 75).

Bu ravi grubunda, *İbn Mende*, Abu Abdillâh Muhammed b. Yahya (ez-Zehabi, 1998:II, 219) ve *Abdulkerim en-Nesâî*: Abdulkerim b. Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (h. 344) ve daha birçoğu aynı zamanda Sünnî hadis imamlarındandırlar (el-Kudaî, 1995:IV, 131).

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti, yani söz, fiil ve takrirleri, o hayatta iken yazılmaya başlamıştı. Bu çok genel ve mutad bir şey değildi. Hicrî II. ve III. asırlarda, Cami', Müsned ve Sünenler tedvin edilmişti. Sahabe ve Tabiin zamanında tedvin edilen eserler, konularına ve bablarına göre ayrılmamıştı. Bu dönemde insanlar hadisleri, ezberlemek veya gerektiğinde müracaat etmek için gelişmiş güzel kaydediyorlardı. Tebeu't-tabiin döneminde hadis kitapları tasnif edilmeye başladı. Bu dönemde kimleri Hiz. Peygamber'in sünnetini kimileri de sahabenin sözlerini kayda geçirip, konularına ve bablarına göre ayırıyorlardı. Mutad ve yaygın olarak hadisin tedvin edilişi Ömer b. Abdulaziz (101/720) döneminde başlayıp, hicrî III. asrın sonlarına kadar devam etti (ez-Zehranî, h. 1326:71,76). Ondaki sona da tedvin edilen hadisler başka isimlerde tasnif ve tedvin edilmeye devam etti.

Ahmed b. İsa hicrî III. asrın sonları ile hicrî IV. asrın ilk yarısında yaşadığına göre, hadis tedvininin en son dönemlerinde hadis koleksiyonunu yazmış olabilir. Şu kadar var ki, Evlad-ı Resul'ün rivayetlerine, başta Hiz. Ali (r.a.) olmak üzere Sünnî

hadisçiler, belirli siyasi sebeplerden dolayı uzak durmuşlardır. Bu da onların, bu konuda en çok hadis neşrine vesile olacakken, hadis konusunda kifayetsiz bir bölümün günümüze ulaşmasına vesile olmuştur. Hz. Osman'ın şehit edilmesi ile başlayan, Hz. Ali'nin şehit edilmesi ile ivme kazanan, neticede Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile de zirve yapan Müslümanlar arasındaki ayrılık, İslam dünyasında büyük bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bunun yüzünden, tefrikaya düşen Müslümanlar, Evlad-ı Resul'ün büyük çoğunluğundan hadis rivayetini askıya almışlardır.

Öte yandan, Sünnî hadisçiler, bütün Sahabe'yi hadisin ilk ravisi olarak kabul ederken; Şii'ler, hadiste ilk ravileri, 12 imamla sınırlamış ve böylece, Sünnî dünyanın (Ehl-i Sünnet) iyice tepkisini çekmişlerdir. Ehl-i Sünnet ile Şii'lerin arasındaki en büyük fark, Sahabe'ye bakış açısında ve onu değerlendirmede ortaya çıkmaktadır. Ehl-i Sünnet, Sahabe'nin hepsini *adil* kabul edip bu neslin tamamını hayırla yâd ederken Şii'ler, sadece kendisinin kabul ettiği birkaç Sahabe'yi *adil* saymaktadırlar (Bedir, 1995:114). Sair Sahabe'yi adaletsizlikle suçlamak bir yana, onların Hz. Peygamber'den sonra irtidat ettiğini bile iddia etmektedirler (el-Küleyni, h. 1347:VIII, 245, 246, 296). Durum böyle olunca, Evlad'ı Resul üzerinde dönen siyasi kavga, onların hiçbir günahı olmadan, onlardan rivayet edilen hadislerle, araya bir şey *idrac* edilir korkusuyla, şüphe ile bakılmayı netice vermiştir.

Sonuçta nice hakikatler, Şii hadis külliyatında, nice hakikatler de Sünnî hadis külliyatında birbirinden habersiz, asırları aşarak günümüze kadar gelmiş ve gün yüzüne çıkmak için araştırmacıların bu konudaki himmetini beklemektedirler.

Bunun en güzel örneklerinden biri de Cevşen duasıdır. Hem Sünnî hem de Şii kaynaklarda yer alan ve Kutsî hadis türünde ve Musa el-Kazım, Cafer es-Sadık, Muhammed el-Bakır, Zeynelabidin, Hz. Hüseyin ve Hz. Ali tarikiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnat edilen *Cevşenu'l-Kebir* duasını, Şii âlim İbrahim b. Ali el-Kef'amî (900?/1494-95), *el-Beledü'l-Emîn ve'd-Dir'u'l-Haşîn* adlı kitabında kaydetmiş ve nereden aldığını da belirtmemiştir (el-Kef'amî, 1997:544-558). Sünnî âlimlerden, İmam Gazalî (505/1111) Cevşen'e şerh yazmış ve onu hiç tenkit etmemiştir. Ziyauddin Gümüshanevî (1308-9/1893) ise *Mecmuatü'l-Ahzab* adlı dua kitabına kaydetmiştir. *Cevşenu'l-Kebir*, bazı bölümleri ayet ve hadislerde yer alan, bazı bölümleri ise Allah'a nispetinde bir sakınca bulunmayan isim ve cümlelerden oluşan hazin ve içerikli bir münacat ve niyazdır (Toprak, 1993:VII, 463). Ancak bu duanın kaynağını araştıran yazarlar onun, ne Sünnî ne de Şii temel hadis kitaplarında yer alması dolayısıyla, kutsî bir hadis olmaktan çok bir dua olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁵ Hadis disiplini açısından, Sünnî hadis kriterlerine uymasa bile, gözden kaçmış faydalı bir kutsî hadis olmadığı yöndeki yorumlar, şüpheyi henüz üzerinden kaldırmış değildir.

Harita 2: Ahmed b. İsa'nın Basra-Hadramut yolu

Bu dua ve Ahmed b. İsa'nın Sünnî dünya tarafından bilinmeyen *Müsned'i* ve daha nice hadis kaynağı derin araştırmaları gerektirmektedir. Sünnî dünya ile Şii dünya arasında en önemli bir bağ olan *Cevşenü'l-Kebir* kadar bu hadis kitabı da önemli bir eserdir ve matbu hale geleceği günü beklemektedir.

Sonuç

Ahmed b. İsa, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yedinci batından torunu olup, Basra'da ikamet ederken hicri IV. asrın başlarında Basra'dan Hadramut'a hicret etmiştir. Hicret edişinin nedeni siyasî karmaşalar olduğu söylene de, esas nedenin İslam dinini neşretmek olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde Yemen'in *Hadramut* eyaletine bağlı olan bölgede önce *Hacereyn* daha sonra da *Terim*'in köylerinden *Bur'a* hicret ettiği anlaşılan Ahmed b. İsa bu bölgede bulunan bütün Evlad-ı Resul'ün atasıdır. Aynı zamanda önce Hadramut sonra da, Güney Afrika, Madagaskar, Tanzanya; Güney Asya'da Hindistan, Malezya, Endonezya ve Filipinler'e İslam'ı götüren nesillerin hem hocası hem de beyin yapıcısıdır. Ayrıca bu bölgede onun soyundan gelen âlimlerin Şafîi fikhını yaydığı da bir gerçektir. Onun, Evlad-ı Resul'den olduğuna dayanarak bir Şii olduğunu iddia

edenler olmuşsa da bunun gerçekle bir alakası yoktur. Onun neslinden gelenlerle görüştüğümüz insanların hepsi Sünnî olup, Şii olduğunu söyleyen kimse yoktur.

Ahmed b. İsa, derin bilgisi, Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, büyük temsil kabiliyeti bütün insanlarca kabul edilen otoritesi, bölgede büyük karmaşaların önünü kestiği gibi, temiz İslamiyet'in neşrine de sebep olmuştur. Bu kadar önemli bir âlim hakkında, ansiklopedilerde bilgi bulunmaması da bir eksiklik olup, söz konusu makale ile bu eksiklik giderilmiş olacaktır. Ahmed b. İsa hakkındaki kaynak yetersizliği, araştırmanın zengin içeriğe sahip olmasını, menfi yönde etkilemiştir.

Sonnotlar

- ¹ Bu konuda, "el-İmamü'l-Muhacir Ahmed b. İsa" ismi ile müstakil eser yazılmışsa da, bu 20. Yüzyılda yapılmış bir eser olup, kaynak azlığından dolayı, biyografi çalışmasından çok bir literatür çalışması olduğu izlenimi vermektedir.
- ² Ahmed b. İsa'dan başka bu isimle Ahmed b İsa b. Hassan el-Masrî, Ahmed b. İsa et-Tunusî el-Masrî, Ahmed b. İsa el-Kilabî, Ahmed b. İsa es-Seken, Ahmed b. İsa b. Verdân, Ebu Tahir Ahmed b. İsa el-Alevî ve Ahmed b. İsa b. Zeyd el-Lahmî gibi meşhur Kütüb-i Sitte ravileri vardır (Askalanî, VII, 49,140; VIII, 184; IX, 22; XII, 19).
- ³ Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere "seyyid", Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere de "şerif" denir. Abbasiler döneminden itibaren hemen bütün İslam devletlerinde şerif ve seyidler büyük önem arz etmiştir. Şerif ve seyid ailelerinin birbirinden kız alıp vermeleri neticesinde meydana gelen çocuğa da «Seyyid Şerif» denilmiştir. Hz. Peygamber'in neslinden gelenlerin seyid ve şerif unvanlarının dışında Anadolu ve diğer Türk devletlerinde gerek tarihte gerekse günümüzde Emir, Mir, Al-i Rasul, Evlad-ı Rasul, Evlad-ı Muhammed gibi daha başka san ve unvanlarla da tabir edildikleri olmuştur. Nakib, "vekil veya bir topluluğun başkanı" anlamına gelir. "Nakibü'l-Eşraf" ise, Hz. Peygamber'in soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilatın sorumlusu için kullanılan bir isimdir. Bunların diğer görevi de, çok itibar gören bir makam olduğundan, sahte seyidliğin (müteseyyidlik) önüne geçmek ve ancak seyidliği sabit olanlara «Siyadet Hücceti" vermek için, gerekli olan hassasiyeti göstermektir. Abbasilerin iktidara gelmesiyle Âl-i Abbas'ın (Abbasiler), soyundan gelenlerle "Âl-i Talib'in" (Talibiler) soyundan gelenlerin kayıtları tutulmaya başlandı ve bunu yapan kişiye "nakib", nakiblerin topluca bağlandığı kişiye de "Nakibü'n-Nükeba" dendi (Buzpınar, "Nakibüleşraf," 2006: XXXII, 322).
- ⁴ Hem ismi hem de nesebi konusunda ittifak edilemeyen bu isyancı, Rey Şehri (şimdi Tahran) civarındaki *Verzeneyn* dilen köyden idi (et-Taberî: IX, 410; es-Samir, 2000: 47). Asıl ismi "Behbul" veya "Behbûz" (es-Samir, 2000: 48).
- ⁵ Asıl ismi "Behbul" veya "Behbûz" (es-Samir, 2000: 48).
- ⁶ Kûfe'de ortaya çıkan Karamita'nın Horasan asıllı olması manidardır (Süheyl Zekkâr: 1982:6).
- ⁷ Arapçası: انأ مهينفأو، قلخلأ قلخحي / انأ هللابو، دللاب انأ
- ⁸ Hacer (رح) Bahreyn'de bir şehir (el-Hamevi, 1977: V, 393).

- ⁹ *Ahbârü'l-Karamita fi el-Ahsa, eş-Şam, el-İrak, el-Yemen*, Tahkik ve derleyen: Süheyil Zekkâr (2. baskı. Dımaşk: Daru Hassan, 1982/1402), s.91.
- ¹⁰ Ali İbnü'l-Fadl, aslen Yemenli olup Küfe'ye giderek İsmailiyye'den ders aldıktan sonra "İsmaili Dai" olup Yemen'e döndü. Hz. Ali ve evladını sevdiğini iddia eden bu adam, tam bir Mecusi idi (Süheyil Zekkâr, 1982:421).
- ¹¹ Ta'z, o zaman meşhur bir şehir değildi. Buraya yakın olan Cenediyye es-Süfla, o günün Himyeri Krallığının en önemli şehirlerinden biri idi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Muaz b. Cebel'i buraya vali olarak göndermişti.
- ¹² En yakın akraba evliliği anlamına gelen, Khvêtüdâd veya "xwêdödah" [خودويو], bizzat Sâsâni döneminde uygulanıyordu (Costa Mesa, 1980: 5-7).
- ¹³ İdris, Fas'ta (Mağrib) miladi 789-974 yıllarında hüküm süren İdrisilerin dedeleri idi.
- ¹⁴ Bazı kaynaklarda böyle bir isyan hareketinin olmadığı ve bu rivayetin yanlış olduğu bildirilmektedir (es-Sekkaf: 796).
- ¹⁵ Surdud Vadisi, günümüze el-Mahvit Muhafazası sınırları içinde olup, Yemen'nin başkenti Sana'nın batısında Hudeyde yolu üzerindedir (el-Hamevi, 1977:III, 209-210).
- ¹⁶ Cübeyl, günümüzde, Yemen'in Hadramut Muhafaza'sı (Eyalet), Devân idaresine bağlı bir köy olup yaklaşık 454 nüfusu vardır. Bazı rivayetlere göre Ahmed b. İsa, ilk önce buraya yerleşmiş ve vefat eden bir çocuğunu da buraya defnetmiş ve ardından onu Hacereyen'e nakletmiştir (es-Sekkaf:336).
- ¹⁷ Benu'l-Kudeymi, Benu's-Şecer, Benu Ahmed, Benu'l-Veli, Benu's-Sûfi, Benu İsmail, Benu'l-Arab, Benu'l-Hurûfi, Benu Hacer, Benu's-Siddik, Benu'l-Bahr ve Benu's-Selc gibi 13 kabile bu vadilerde yerleşmişlerdi (Abdullah b. Nüh, 1980: 110).
- ¹⁸ Havî'nin batısında dağın eteğinde Nebi Hanzala b. Safvan'ın kabri olduğu söylenen bir yatır mevcut olup, Hadramut'un doğusunda Ashab-ı Ress'in yaşadığı rivayet edilmektedir (es-Sekkaf, 2005:773).
- ¹⁹ Bazı kitaplarda "Cüseyb" olarak kaydedilmiştir (Kehhale,1968: I, 190).
- ²⁰ Huseysiyye'de olduğunda kanaatler varsa da, bu muhitte nerede metfun olduğu konusunda bir fikir birliği yoktur (es-Sekkaf, 2005:781).
- ²¹ "Bur" köyünün güneyinde yer alan kabir, yine Hadramut vadisinde Hud Köyü'ndeki Hz. Hud'un kabri gibi normalden daha uzun bir lahit olup, ilk bakışta gerçek olmadığı izlenimi vermektedir. Dünyada bu tür kabirlerin uzun ve geniş gösterilmesi, günümüzdeki lahithlerden daha büyük gösterilmesinin sebebi, zamanla yerinin sağa sola, ileri veya geri kayması yahut da kabirdeki şahsın manevi büyüklüğünü ima etme dolayısıyladır. Peygamber ya da benzeri şahısların hatıraları yaşansın diye kabirlerin başlarına yapılan, Mescit ve benzeri binaların temel fikri, Kur'an'da zikri geçen Ashab-ı Kehf'in kaldıkları mağaranın kapısına yapılmak istenen mescit fikrinden doğmuştur. Önceleri önemli zatların kabirlerinin veya makamlarının bulunduğu yer veya önemli olayların işlendiği mekânlara, havra, kilise, deyr; İslamiyet geldikten sonra da cami ve külliye yapılmıştır. Bu tür yatırları araştıran araştırmacılar, peygamber kabir ve makamlarını ziyaret etmeyi özendirilmektedirler. Bir beldeye gidildiğinde, o beldenin yer üstünde ve yer altındaki büyüklerini ziyaret etmek, hem bir edep hem de ziyaret maksadına uygun olmak için bereketli bir vesile kabul edilir. Hayatta iken manevi feyiz ve bereket kaynağı olan Nuraniler içinde öyleleri vardır ki, bunların bereketleri toprağın altında iken

üstündekinden daha az değildir. “Kutsal Mekân ve İnsan İlişkisi”ni araştırmış olan Dr. Hüseyin İ. Yeğîn, sonuç olarak şunları kaydetmektedir. Kutsal mekânları ziyaret edenler, “bir ürperti ve heyecan duymakta”, “dini bir duygu yaşamakta”, “rahatlayıp sıkıntısının azaldığını söylemekte”, “dine olan ilgileri artmakta”, “dini inançları güçlenmekte”dir (Yeğîn, 2003: “Sonuç”).

- ²² Ahmed b. İsa'nın Sünnî olduğunu ispat etmek için özel bir kitap dahi yazılmıştır. (es-Sekkaf, h. 1375).
- ²³ Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi'nin “Hadramut” maddesinde Ahmed b. İsa'nın mutedil Şiiliği yaymak için bu bölgeye geldiğini iddia etmek, şayet gaflet değil ise bir talihsizlik olabilir (Algül, 1997: XV, 122).
- ²⁴ “Urayd” Medine-i Münevvere'ye 7 km uzaklıkta Harratü'l-vakim'in bir kısmını da içine alan bölgede bulunmaktadır. Medine'den Şam'a doğru Uhut dağına sol tarafa alınca Urayd'in batısına gelmiş olursunuz (el-Beladî, 2010: VI, 1144: el-Hamevî, 1977:IV, 114; el-Bağdadî, 1992: II, 936). İSAM'da “el-İmamü'l-muhacir Ahmed b. İsa b. Muhammed b. Ali el-arizi” şeklindeki kaydı yanlış olup “el-Urayzi veya el-Uraydî” şeklinde olacaktır.
- ²⁵ Adnan Yeniay, “Cevşen Duasının Hadis İlmi Açısından Kritiği” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi SBE, 2008), s. 69 vd.

Kaynakça

- ALGÜL, H. (1997). “Hadramut”. DİA.
- BAYDAR, M. (2008). *Abbâsiler Tarihinde (H.255-270/M. 869-883) Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.
- BEDİR, A. (1995). *İsnaaşeriye Şiası ve Hadis Usulü*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. HRÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. Şanlıurfa.
- BUZPINAR, Ş. T. (2006). “Nakibüleşraf”. DİA. İstanbul: Diyanet Vakfı.
- COSTA M. (1980). *The Book of a Thousand Judgements (A Sasanian Law-Book)*, Introduction, Transcription of the Pahlavi Text, Notes, Glossary and Indexes by Anahit Perikhanian, RusçadanTercüme eden: Nina Garsoian, (Costa Mesa, California and New York: Mazda Publishers in association with Bibliotheca Persica, 1980). 5-7.
- EL-ALUSÎ, Mahmud. *Ruhu'l-maâni fi tefsiri'l-Kur'ani'l-azim ve's-seb'il-mesani*. Beyrut: Darü'l-ihya.
- EL-ASKALANÎ, Ahmed b. Ali b. Hacer. *Takribü't-Tehzib, tah. Ebu'l-Eşbal Sağır Ahmed Şağif*. Darü'l-asime.
- EL-BAĞDADÎ, Safiyyüddin Abdülmümin b. Abdülhak. (1992). *Meraside'l-İttıla ala esmai'l-emkineti ve'l-bikâ*. 1. Baskı. Beyrut: Darü'l-cil.
- EL-BELADÎ, Atık b. Ğays. (2010). *Mucemü meâlimü'l-Hicaz*. 2. Baskı. Mekketü'l-Mükerreme: Daru Mekke.
- EL-BELADÎ, Atık b. Ğays. (2010). *Mucemü meâlimü'l-Hicaz*. 2. Baskı. Mekketü'l-Mükerreme: Daru Mekke.
- EL-HAMEVÎ, Yakut b. Abdullah. (1977). *Mucemü'l-Büldan*. Beyrut: Daru sadır.

- EL-ISFAHANÎ, Ebu'l-Ferec. *Mekatilü't-talibin*. tah. Seyyid Ahmed es-Sakr. Menşuratu Şerif Rıza.
- EL-KEF'AMÎ, İbrahim b. Ali. (1997). *ed-Beledü'l-Emin ve'd-dir'u'l-hasin*, talik, Alauddin el-A'lemî. 1. Baskı. Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî.
- EL-KUDAÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdullah. (1995). *et-Tekmile li Kitabi's-sile*. tah. Abdusselam el-Harras. Beyrut: Darü'l-fikr.
- EL-KÜLEYNÎ, Ebu Câfer Muhammed b. Yakûb. (h.1347). *Furu'l-Kâfi*. Tahran: Darü'l-Kütübi'l-İslamiyye.
- EL-MAKRİZÎ, Takiyuddin Ahmed b. Ali. (1941). *İmtau'l-Esma', musahhih: Mahmud Muhammed Şakir*. Kahire.
- ES-SAMİR, F. (2000). *Sevretü'z-zenc*. 2. Baskı. Dimaşk: el-Medâ.
- ES-SEKKAF, Abdurrahman b. Ubeydullah. (h.1375). *Nesimu hacir fi te'kid-i an mezhebi'l-Mühacir*. Sofiyye Hadramut.
- ES-SEKKAF, es-Seyyid Abdurrahman b. Ubeydullah. (2005). *İdamü'l-kût fi zikr-i büldani'l-Hadaramevt*. 1. Baskı. Beyrut: Darü'l-minhac.
- EŞ-ŞATIRÎ, Muhammed b. Ahmed b. Ömer. (1994). *Edvarü't-Tarih'l-Hadramî*. 3. Baskı. Medinetü'l-Münevvere.
- EŞ-ŞİLLÎ, Muhammed b. Ebi Bekir. (h. 1319). *el-Meşraü'r-Revi fi Menakibi's-Sâdeti'l-kiram âl-i ebi Alevî*. 1. Baskı. Matabatü'l-amire.
- ET-TABERÎ, Muhammed b. Cerir. *Tarihu'r-rüsûl ve'l-mulûk*. tah. Muhammed Ebu'l-Fadil İbrahim. 2. Baskı. Kahire: Darü'l-maarif.
- EZ-ZEHEBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *el-İber fi haberi men aber*, tah. Ebu Hacir Muhammed es-Said. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye.
- EZ-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1998). *Tezkiretü'l-Huffâz*, tah. Zekeriiyya Umeyrat. 1. Baskı. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiiyye.
- EZ-ZEHRANÎ, Muhammed Matar. (h. 1326). *Tedvînu's-sünneti'n-Nebeviyye: Neşetuhu ve tadvvuruhu*. Riyad: Darü'l-minhac.
- EZ-ZİRİKLÎ, Hayreddin. *el-A'lâm:kamusu teracim [li-eşheri'r-rical ve'n-nisa]*. 15. Baskı. Beyrut: Darü'l-ilm li'l-melayin.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi. (1997). "Hariciler," *DİA*, XVI, 172.
- İBNÜ'L-İMAD, Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. (h.1406). *Şezeratü'z-zeheb fi ahabari men zeheb*, tah. Abdulkadir el-Arnâvud, Mahmed el-Arnâvud. Dimaşk: Daru İbn kesir.
- KEHHALE, Ö. R. (1968). *Mu'cemu kabâili'l-Arab*. 2. Baskı. Beyrut. Darü'l-ilm, 1968.
- MADELUNG, W. (1997). "Çarmanın," *The Encyclopedia of Islam New Edition*. Leiden: E.J. Brill.
- MUSTAFA MUNİR, Edhem. (1930). *Rihletu el-İmam eş-Şafîi*. Mısır: Matbaatu'l-muktadaf.
- SÜHEYİL ZEKKAR. (1982). *Ahbârü'l-Karamita fi el-Ahsa, eş-Şam, el-İrak, el-Yemen*. Tahkik ve derleyen: Süheyil Zekkâr. 2. baskı. Dimaşk: Daru Hassan, Hassan.
- ŞİHAB, Muhammed Ziya ve Abdullah b. Nüh. (1980). *el-İmamü'l-muhacir Ahmed b. İsa b. Muhammed b. Ali el-Urayzî*. 1. Baskı. Cidde: Dârü's-Şuruk.

TOPRAK, M. (1993). "Cevşen," *DİA*.

YEĞİN, H. İ. (2003). *Kutsal Mekân ve İnsan İlişkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.

YENİAY, A. (2008). *Cevşen Duasının Hadis İlmi Açısından Kitiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas.

